

Joanna Papuzińska

Standardy stylistyczne i merytoryczne uwspółcześnienia bajek przygotowane w ramach projektu „Z naszej bajki”¹

Niniejszy standard jest wytyczną obowiązującą autorów przy dokonywaniu adaptacji tradycyjnych bajek ludowych na potrzeby serwisu Wolne Lektury (<http://wolnelektury.pl/>) oraz innych projektów fundacji Nowoczesna Polska.

I. Wstęp

Współcześnie za bajkę tradycyjną uważa się opracowania literackie, w szczególności XVIII- i XIX-wieczne opracowania braci Grimm i Hansa Christiana Andersena, najczęściej w postaci niedoskonałych, wielkonakładowych adaptacji. Bajka w kulturze popularnej, w szczególności w komercyjnej kulturze masowej, funkcjonuje pod silnym wpływem anglosaskim. Podobnie jak w innych dziedzinach „sztuki ludowej”, przeciętny odbiorca ma stereotypową wiedzę opartą na opracowaniach i stylizacjach, nierzadko zaprzeczających charakterowi oryginału. Słabo poznaną tradycję polskiej bajki ludowej chcemy upowszechnić poprzez odwołanie się do źródeł archiwalnych oraz bezpośredni kontakt z oralną kulturą tradycyjną. Spuścizna polskiej kultury tradycyjnej została w dużym stopniu zapomniana, co uważamy za ogromną stratę dla kultury narodowej. Działania entuzjastów i akademików starających się dokumentować skarby folkloru, niestety, rzadko kiedy przebijają się do społecznej świadomości. W ramach projektów fundacji Nowoczesna Polska chcemy wykorzystać ogromną popularność biblioteki Wolne Lektury do przywrócenia polskiej bajce należnego jej miejsca w domu i szkole.

Zakładamy, że w ramach biblioteki Wolne Lektury funkcjonować będą zawsze co najmniej dwa powiązane ze sobą teksty. Pierwszy to bajka ludowa w oryginalnej formie gwarowej, udostępniona w formie zapisu tekstowego i – jeśli jest to możliwe – w formie oryginalnego nagrania dokumentującego formę oralną. Ze względu na specyfikę bajki ludowej teksty te nie zawsze będą miały obszerną formę narracyjną: wiele bajek ludowych funkcjonuje jako bardzo krótka, często wręcz

¹ Dokument dostępny jest na Licencji Wolnej Sztuki 1.3.: <http://artlibre.org/licence/lal/pl/>.

kilkudzaniowa forma. Drugim tekstem, powiązany z pierwszym, jest współczesne opracowanie.

II. Zasady ogólne

Opracowanie bajki w naszym rozumieniu jest swobodną adaptacją literacką i nie musi wiernie odtwarzać zapisu etnograficznego, przy zachowaniu ogólnej tożsamości utworu. Dopuszczenie swobodnej interpretacji tekstu ludowego jest możliwe ze względu na fakt, że w praktyce tekst oryginalny i adaptowany zawsze będą funkcjonować w powiązaniu ze sobą. Chcemy, żeby czytelnik zapoznawał się z obydwojema tekstami – oryginalnym i adaptowanym - i w ten sposób budował swoje doświadczenie czytelnicze. W pojęciu swobodnej adaptacji literackiej mieści się więc także możliwość nawiązań znacznie luźniejszych, jak np. rekonstruowanie poszczególnych modermów baśni i tworzenie z nich nowych całości, zgodnie z praktyką stosowaną w ustnych narracjach ludowych, a także w licznych adaptacjach literackich. Nie oczekujemy, iż tekst adaptowany będzie wierną kopią oryginału, różniącą się od niego wyłącznie uwspółcześnionym słownictwem. Wręcz przeciwnie - od tekstu adaptowanego oczekujemy, że będzie on formą współczesnej interpretacji, twórczym remiksem tradycyjnych motywów, literacką polemiką ze spuścizną kultury, eksperymentem formalnym, wykorzystaniem struktury tradycyjnej bajki. Dzięki temu bogatemu wachlarzowi dopuszczalnych strategii twórczych chcemy budować napięcie pomiędzy oryginałem i jego adaptacją, a poprzez to dostarczać czytelnikowi przeżyć związanych z uczestnictwem w kulturze rozumianej jako proces nieustannych inspiracji, zapożyczeń i reinterpretacji. Opieramy się tutaj na kreatywności autorów zaproszonych do współpracy.

III. Przykładowy proces adaptacji

Opracowanie w formie podstawowej obejmuje co najmniej:

- przekład z języka gwarowego na ogólnodostępną polszczyznę literacką;
- znalezienie ogólnodostępnych ekwiwalentów słownych i sytuacyjnych dla określeń (fragmentów) regionalnych lub archaizmów albo też ich umowne wyjaśnienie tam, gdzie ekwiwalentu nie ma, lub wymaga on dłuższego wywodu;
- przekład z zarejestrowanej wypowiedzi mówionej na formę wypowiedzi pisemnej z zachowaniem reguł i właściwości tej ostatniej (m. in. słownictwa, fleksji, interpunkcji);
- zachowanie klimatu lokalnego tam, gdzie jest on istotny;

- umieszczenie tekstu w czasoprzestrzeni literackiej nacechowanej tradycją, ale dostępnej sposobowi myślenia współczesnego odbiorcy, w tym także niedorosłego, jego sposobu myślenia przyczynowo-skutkowego;
- wyeliminowanie z utworu treści niewłaściwych z punktu widzenia docelowego odbiorcy (dzieci i młodzież). W razie wątpliwości właściwą metodą postępowania jest konsultacja metodyczna z psychologiem rozwojowym.

Stosując powyższe zasady należy brać pod uwagę, że celem obcowania dziecka z literaturą jest i była w pierwszym rzędzie zabawa, a zabawa to umowność, świat na niby, traktowany z przymrużeniem oka. Ponadto pojęcia takie jak drastyczność czy tabu są relatywne i ulegają zmianom w czasie, zależne są też od indywidualnej koncepcji autora, przyjętej konwencji literackiej, a także od jego oceny wrażliwości odbiorcy i preferencji pośrednika (np. osoby czytającej dziecku).

Adaptacja literacka baśni nie może polegać na eliminowaniu z niej ekstremalnych uczuć – np. strachu, gniewu, zazdrości. Są one istotą i żywiołem baśni, nie może ona bez nich istnieć, traci sens i siłę oddziaływania.

IV. Język i pisownia

Przy opracowaniu utworów przestrzegamy zasad obowiązujących w serwisie Wolne Lektury i zapisanych w dokumentacji projektowej (https://redmine.nowoczesnapolska.org.pl/projects/wl-publikacje/wiki/Redakcja_merytoryczna/). W szczególności należy zwrócić uwagę na zasady dotyczące uwspółcześnień, interpunkcji i przypisów:

1. Współcześnienia

Współcześnimy większość utworów napisanych po 1863 r. (w tekstach starszych dodajemy przypisy do form niemieszczących się w dzisiejszej normie).

Nie współcześnimy form, które zostały celowo wprowadzone przez autora w ramach stylizacji (archaizmy, formy gwarowe). Nie współcześnimy tego, co stanowi o stylu danego pisarza.

W wyjątkowych wypadkach, kiedy dany utwór romantyczny lub dawniejszy jest zwykle wykorzystywany jako lektura szkolna (np. wiersze J. Kochanowskiego lub I. Krasickiego), zespół redakcyjny Wolnych Lektur może podjąć decyzję o wprowadzeniu niektórych uwspółcześnień.

Zakres uwspółcześień

Niekiedy trzeba zmienić **nieortograficzną dziś pisownię** (np. tentent, marmór).

Aby uniknąć mylnego rozumienia tekstu, uwspółcześniamy **interpunkcję**; wprowadzamy obowiązujące zasady dotyczące **pisowni łącznej i rozdzielnej** zgodnie z zaleceniami Słownika Ortograficznego PWN: <http://so.pwn.pl/zasady.php?id=629454> (np. zdawna, wrazbyście, wtedybym, któreby itp. oraz od niedawna obowiązujące zasady pisowni nie z imiesłowami: <http://so.pwn.pl/zasady.php?id=629516>); stosujemy się do współczesnej **pisowni joty** (np. harmonji -> harmonii, miljony -> miliony; dyament -> diament itd.).

Uwspółcześniamy **pisownię wielką i małą literą**, np. morze Czarne > Morze Czarne. Wielką literę stawiamy też w zdaniu po wykrzyknikach i pytajnikach, np. "Może jakiś czas bronił się [...]; ale co potem zaszło? gdzie się spotkali? co ich zbliżyło?" > "Może jakiś czas bronił się [...]; ale co potem zaszło? Gdzie się spotkali? Co ich zbliżyło?". Pozostawiamy jednak małą literę tam, gdzie słowo z wykrzyknikiem nie kończy zdania, np. "Dzieci! chodźcie tu!" lub: "Jeszcze Hallucini... ten przynajmniej w przeszłości miał zasługi, ależ ona! ona! której wierzyłem jakby aniołowi z nieba!"

Wyrazy z dawnym **é (tzw. e pochylonym)** zastępujemy współczesnymi formami. Wyjątek stanowią przypadki, gdy sylaba z dawnym é występuje w wygłosie wersu i łączy ją rym z innym wersem (wówczas również inne wyrazy z é, pełniące w zdaniu podobną funkcję do wyrazu rymującego się są zachowywane w dawnej formie).

Uwspółcześnienia w zakresie **fleksji** obejmują np. zmiany końcówek w Msc. i N. lp i lm: bliskimi -> bliskimi, tem -> tym, mojem -> moim, mię -> mnie itd.

W zakresie **leksyki** (np. roztworzyć -> otworzyć; jeno -> tylko; zali -> czy) i **składni** (np. jam jest -> ja jestem) możemy dokonać uwspółcześnień w tekstach tłumaczonych z języków obcych (o ile nie jest to tłumaczenie poetyckie lub celowo archaizowane), natomiast w utworach pisarzy polskich - opatrujemy te formy przypisami, tak aby nie zacierać stylu danego pisarza.

Przy podejmowaniu decyzji o tym, czy uwspółcześniać tekst, czy dodawać przypisy, należy brać pod uwagę **wiek czytelników**. Uczniowie pierwszych klas szkoły podstawowej powinni mieć jak najbardziej „przejrzysty” językowo tekst, zaś starsi mogą zmierzyć się z meandrami historii języka polskiego.

Przypis zamiast uwspółcześnienia wstawiamy też tam, gdzie uwspółcześnienie zepsułoby rym, np. „Na dnie przejrzystem. (...) Jak lży perliste” lub rytm wiersza (przez dodanie lub ujęcie sylaby, np. w przypadku uwspółcześnienia: zem (...) zrobił -> zrobiłem).

Wszystkie zmiany są opisywane w **notatce redaktorskiej**. Obecność opisu wprowadzonych zmian stanowi wymóg filologiczny dla wydania internetowego zamieszczanych na naszej stronie tekstów.

(W notatce redaktorskiej nie musimy wpisywać wszystkich przykładów danego typu zmiany, wystarczy 1-2, np. tem -> tym, bladem -> bladym itp. - wtedy wiadomo, że następne zaimki i

przymiotniki w Msc. lp też zostały poprawione z -em na -ym. Wpisujemy tam natomiast każdą zmianę leksykalną.)

Na jakie części wyrazów zwrócić uwagę? Najczęstsze zmiany:

pisownia joty: tj -> ti, fj -> fi, mj -> mi, nj -> ni, rj -> ri, gj -> gi, dj -> di (w wyrazach np. filozofji, historii, religii, djabeł itp.); komedyi -> komedii itp.

pisownia łączna / rozdzielna: niema -> nie ma (niewykrywane automatycznie w edytorze), jestto -> jest to, nietylko -> nie tylko, któryby -> który by; z pod -> spod.

pisownia spółgłosek dźwięcznych / bezdźwięcznych: módz -> móc; biedz -> biec; nizki -> niski; z pod -> spod.

fleksja: -em -> -ym, -im (np. białem -> białym; drogiem -> drogim; tem -> tym; mojem -> moim); -emi -> -ymi, -imi (białemi -> białymi; drogiemi -> drogimi); -yj -> -ii lub -ji (np. lekcj -> lekcji; komedyj -> komedii);

2. Interpunkcja

Pauza

W edytowanych tekstach **myślnik** reprezentowany jest właśnie jako pauza.

Półpauza

Półpauzę bez spacji stosujemy dla wyrażenia relacji "od... do..." takich jak:

- przedziały liczbowe, np. "Adam Mickiewicz żył w latach 1798–1855";
- przedziały czasowe wyrażone słownie, np. "lipiec–sierpień".

Półpauzę oddzieloną spacjami stosujemy w przypadku mieszanej relacji "od... do...": słowno-liczbowej, np. sierpień 2000 – lipiec 2001.

Dywiz

Znak dywizu zapisywany jako pojedyncza krótka kreska bez spacji - pełni funkcję **łącznika** i zasadniczo jest **znakiem międzywyrazowym**. Przykłady występowania:

- flaga biało-czerwona;
- Pawlikowska-Jasnorzewska;
- 10-dniowy;
- Warszawa 00-932;
- trzecio- i drugorzędny;
- lo-ko-mo-ty-wa; k-u-b-e-k;
- miejsce opublikowania książki, np. Warszawa-Kraków.

Cudzysłowy

Cudzysłowy podstawowe mają postać polskich **cudzysłówów apostrofowych** („a”).

Cudzysłowy ostrokątne niemieckie («a») pełnią funkcję **cudzysłówów 2. stopnia** i używane są w przypadku wystąpienia cytatu w cytacie.

Cudzysłowy ostrokątne francuskie («a») służą wyodrębnianiu partii dialogowych i przytoczeń w **utworach poetyckich**. Należy pamiętać, że cudzysłów otwierający stosujemy tylko raz! Jeżeli w naszym wydaniu źródłowym pojawiają się cudzysłowy otwierające na początku każdego wersu lub każdej strofy (w przypadku dłuższych dialogów bądź przytoczeń), należy je wykasować. Cudzysłów otwierający pozostawiamy tylko w miejscu, w którym rozpoczyna się cytowany fragment lub partia dialogowa.

Tytuły czasopism wyróżniamy przy pomocy cudzysłówów apostrofowych, np. „Tygodnik Powszechny”, „Słowo Polskie”, „Życie Warszawy”.

Kropkę stawiamy zawsze po cudzysłowie (nawet wtedy, gdy w cudzysłowie brane jest całe wypowiedzenie bądź kilka wypowiedzeń). Inne znaki kończące wypowiedzenie: wykrzyknik oraz znak zapytania umieszczamy przed cudzysłowem.

Wielokropki

Wielokropki zapisujemy za pomocą trzech kropek wprowadzanych z klawiatury.

Odnośniki do Biblii

Odnośniki do Biblii zapisujemy z podaniem **standardowego skrótu biblijnego** (dostępna jest **lista** przyjętych przez nas skrótów) i wskazaniem odpowiedniego rozdziału i wersu (z dwukropkiem oddzielającym nr rozdziału od nr. wersu), np: Pnp 1:5. Przedziały wersowe zapisujemy, jak wszystkie relacje "od... do...", za pomocą półpauzy bez spacji (np.: Pnp 1:5–7). Tak samo zapisujemy przedziały pomiędzy wersami różnych rozdziałów (np.: Pnp 1:5–2:7).

Inne zasady

Przypisy kończymy kropką nawet wtedy, jeśli przypis zaczyna się słowem pisanym z małej litery (tak rozpoczyna się większość przypisów słownikowych). Jedyne wyjątek: w kontekście samoistnego wtrącenia redakcyjnego (oznaczonego nawiasami kwadratowymi).

Wielokropka poprzedzającego słowo (np. na początku akapitu/zdania: **...Początek**) nie oddzielamy od tego słowa spacją.

3. Przypisy

Przypisy

W utworach udostępnianych w bibliotece Wolne Lektury można spotkać się z następującymi przypisami:

- a) autorskimi - pochodzące od autora dzieła, których zasadniczo nie modyfikujemy. Wyjątek stanowią ewentualne **literówki i błędy interpunkcyjne**.
- b) tłumacza - pochodzące od autora przekładu danej pozycji literackiej. Do tego rodzaju przypisów stosują się te same zasady co do przypisów autorskich: zasadniczo nie modyfikujemy ich, poprawiając jedynie literówki i interpunkcję, a w razie stwierdzenia błędu merytorycznego dodajemy komentarz.
- c) redakcji źródła - pochodzące od redakcji wydania, z którego zaczerpnięto edytowany tekst. Mogą one być włączone do wydania tekstu w bibliotece Wolne Lektury, jeśli nie są objęte **prawem autorskim**, tzn. jeśli redaktor zmarł odpowiednio dawno (min. 70 lat temu) albo jeśli udostępnił on wyniki swojej pracy na wolnych licencjach. Ten rodzaj przypisów **możemy modyfikować w uzasadnionych przypadkach**:
- gdy zawierają **literówki lub błędy interpunkcyjne**,
  - gdy zawierają **błędy rzeczowe**,
  - gdy są niewyczerpujące bądź wymagają od czytelnika specjalistycznej wiedzy (np. językoznawczej),
  - gdy są zredagowane w sposób niezrozumiały dla współczesnego czytelnika,
  - gdy ich treść się zdezaktualizowała i nie odpowiadają już obecnemu stanowi wiedzy.
- d) edytorskie - dodawane przez redakcję Wolnych Lektur, podczas przygotowywania do publikacji utworu.

Skróty stosowane w przypisach

W przypisach stosujemy **zestandaryzowaną pisownię skrótów**. Piszemy np. red., nie: redakc.; fr., nie: franc., gr., nie: grec.; lm, nie: l. mn. itd. Pisownię powszechnie stosowanych skrótów opatrujemy na zaleceniach współczesnych wydań **słowników PWN** (tam także należy sprawdzać pisownię skrótów w przypadku wszelkich wątpliwości; w przypadkach nietypowych można sięgnąć do specjalnych słowników skrótów tego wydawnictwa).

Bibliografia

Bettelheim B., *Cudowne i pożyteczne o znaczeniu i wartościach baśni*, Warszawa 1985.

Cieślakowski J., *Wielka zabawa*, Wrocław 1967.

Propp W., *Morfologia bajki*, Warszawa 1968.

Ługowska J., *Ludowa bajka magiczna jako tworzywo literatury*, Wrocław 1981.

Waksmund R., *Od literatury dla dzieci do literatury dziecięcej*, Wrocław 2000.